

Erker, balkon i lođa - elementi arhitektonskog jezika u graditeljstvu Subotice u periodu 1880-1980

Mr Antun Rudinski, dipl. ing. arh.

Međuopštinski zavod za zaštitu spomenika kulture u Subotici

Izlaganje sa znanstvenog skupa — 72.011.4 (497.1 Subotica) »1880/1980«

U tumačenju arhitektonskog izraza jedne stilske epohe neophodna je pravilna valorizacija dostignuća vrednosti graditeljskog opusa. Pri tome valja imati u vidu ne samo opisivanje spoljašnjeg i unutrašnjeg izgleda objekta, već i kompleksnost uticajnih faktora: primarnih — stepena razvoja proizvodnih i društvenih odnosa i sekundarnih — odnosa kapitala investitora i mašte arhitekta — graditelja. Arhitektonski objekti, nastali u različitim vremenskim periodima, svojim postojanjem u gradskim prostorima, svedočanstvo su i odraz oba faktora, upisujući tako trajno, u gradski lik, vreme svog nastanka i dostignuća određene epohe.

Imajući u vidu to i te izrazito burne promene tih odnosa u tretiranom stogodišnjem periodu, posebno je interesantno praćenje pristupu oblikovanju istoznačnog elementa arhitektonskog jezika: erker, balkona i lođe, na primeru graditeljstva Subotice.

Zašto istoznačnog?

Jednostavno, spoljni zid arhitektonskog objekta — njegov omotač, svojom materijalizacijom kao pregada, odvaja spoljašnji — javni od unutrašnjeg — intimnog prostora življenja. Otvor u ovom zidu povezuje tako dva prostora, nastala volumenom objekta.

Balkon i erker u funkcionalnom smislu unutrašnji izvlače u spoljašnji prostor, a lođa obrnuto — spoljašnji — javni, u unutrašnji — intimni prostor u odnosu na ravan zida arhitektonskog objekta. Za razliku od njih prozor je sastavni deo ravnog zida i čini svetlosnu, zračnu i vizuelnu komunikaciju. Zbog toga balkon, erker i lođa imaju istoznačni odnos: funkcionalno povezuju unutrašnji prostor sa spoljašnjim, oblikujući, na dinamičan način, pregradnu ravan obodnog zida — čiji omotač formira volumen u prostoru.

Ako je ovo tumačenje razumljivo, zaista je čudno da se ovim elementima arhitektonskog jezika, koji najdinamičnije izražavaju spoj unutrašnjeg i spoljašnjeg prostora na arhitektonskom objektu, ne bavi po-

Izuzetno je zanimljivo pratiti stilske epohe preko samo jednog graditeljskog elementa, koji se jasno ističe na izgledima arhitektonskih objekata.

Balkon, erker i lođa su u funkcionalnom i konstruktivnom pogledu istoznačni graditeljski elemenat. U pojmovnom definisanju ove istoznačnosti leksička tumačenja nisu potpuno jasna i razumljiva. Arhitektonskim projektovanjem osnovno i zajedničko u primeni ovih elemenata je — povezivanje spoljašnjeg prostora sa unutrašnjim, odnosno obrnuto.

Provereni graditelji, sa namerom da učine fasadno platno — omotač objekta, dinamičkom prostornom strukturom, a u periodu od jednog veka, govoreći istim arhitektonskim jezikom u različitim stilskim epohama stvorili su nebrojene varijantne oblike ovog istoznačnog elementa graditeljstva, koji svojom akcentacijom na objektu i najrečitije govori o dobu svog nastanka.

sebnost istorija umetnosti ni teorija arhitekture, a leksička tumačenja su krajnje oskudna i nerazumljiva. Brojne generacije mladih i budućih graditelja na visokim školama arhitekture u inicijaciji ove veštine uče se da primenjuju određene graditeljske forme, po ustaljenim pravilima za oblikovanje — formalistički, bez spoznaje logike njihovog nastanka. Time postaje manje čudno što se ni istorija umetnosti ni istorija arhitekture ne bavi ovim elementima arhitektonskog jezika, pa je onda i razumljivo što su leksička tumačenja krajnje oskudna i nejasna. Po njima je balkon: ograđena izbočina na spratu objekta, erker: neka vrsta zatvorenog balkona sa prozorima, lođa: prostor otvoren sa jedne ili više strana. Za sve navedene pojmove tumačenje je samo u osnovi i uslovno prihvatljivo.

Zašto opredeljenje za praćenje pristupa oblikovanja ovih elemenata arhitektonskog jezika u periodu 1880—1980? Jer oni zapravo u proteklom periodu najrečitije govore: — o istorijskom dobu

— o ukupnim odnosima u graditeljstvu (tehnologiji gradnje, odnosu funkcija spoljašnjost-unutrašnjost, poimanju lepog)

— o društvenoj i socijalno-ekonomskoj slojevitosti.

U Subotici balkoni, erkeri i lođe prisutni su upravo toliko koliko i traje proces formiranja i pogađivanja lika grada. Najrečitije su svedočanstvo neprekidnog toka rasta, počev od sredine XIX. veka do danas. Zavidljivo je kako je u tako kratkom vremenskom intervalu — imajući u vidu život jednoga grada, nastalo u tako mnogo različitih oblika interpretacije istoznačnog graditeljskog elementa, na tako malom gradskom prostoru kao što je njegov centar, koji ga je do skora i jedino činio gradom. Subotički graditelji koji su delovali u doba jedne, a oni dugovečniji i plodniji i više stilskih epoha u naznačenom periodu imali su različit pristup u svojoj erudiciji arhitektonskog jezika. Međutim, u svom stvaralačkom opusu, svi bez izuzet-

ka, zadržali su ove elemente kao sredstvo oblikovanja, ne menjajući im osnovno funkcionalno obeležje.

PERIOD 1880—1900. DOBA EKLEKTIKE

Taj period karakteriše u ekonomskom smislu nagao porast kapitala, uzrokovan intenzivnom razmenom rada. Dakle, promene društveno-ekonomskih uslova. Samim tim stvoreni su i preduslovi za proces pogrđivanja grada. U vrlo kratkom periodu, od svega nekoliko decenija, na prostoru centra grada namesto doskorašnjih prizemljaša iznikli su raskošni spratni objekti — palate, najamne kuće, hoteli i objekti javnih funkcija.

Ovaj proces jasno se očituje u arhitektonskom jeziku izražavanja.

Balkone 80-ih godina, izvedene od kamenih ploča sa ogradom od kovanog ili livenog gvožđa, zamenjuju 90-ih godina prošlog veka balkoni, erkeri i lođe obrađeni u duhu razbuktales eklektike uz primenu obilja motiva zoomorfne i antropomorfne gipsane ornamentike uz do tada u gradu nepoznatu i nevidljivu igru elemenata arhitektonskog jezika, koja bez sumnje zadivljuje ne samo ondašnje, već i sadašnje građane i putnike namernike.

PERIOD 1900—1918. — DOBA SECESIJE

Prekretnica vekova u razvoju grada je bez sumnje u njegovom ukupnom trajanju — zlatni period.

Iako se i dalje grade novi objekti u duhu retardirane eklektike, u gradski lik upisalo se više značajnih objekata građenih u duhu novog doba — stilu secesije.

Balkoni, erkeri i lođe iz ovog perioda odraz su sadašnjih naprednih evropskih graditeljskih kretanja. Po svom osnovnom obliku karakteriše ih kriva ili izlomljena površina, koja formira poluobličaste, elipsoidne ili trapezoidne oblike, dok ih po sekundarnoj dekoraciji izrazito obeležava primena gledosanih aplikacija od tzv. *Zolnai keramike* iz Pečuja. Ove aplikacije izrazito floralnog karaktera oblikovane su i koloristički tretirane u duhu stilizovanih mađarskih floralnih motiva.

Za ovaj burni period prekretnice vekova, a sa dosadašnjeg aspekta zaštite graditeljskog nasleđa, zanimljiv je odnos proverenih graditelja prema zatečenim objektima. Obnavljajući objekte prema željama njihovih vlasnika u tada *modernom* i pomodnom stilu secesije, arhitekti graditelji smelo su uklonili dekoraciju eklektike sa fasada objekata zamenivši je sa secesijskim, pridodavajući objektima nove funkcionalne elemente — balkone i erkere oblikovane isto tako u pomodnom stilu.

S današnjeg stanovišta ovakav pristup je neodrživ, iako su tadašnji graditelji stvarali nove vrednosti graditeljskog nasleđa.

Van konteksta teme nameće se dakle ipak pitanje: gde počinju, a gde se završavaju ortodoksni principi graditeljstva u očuvanju stvorenih i stvaranju novih vrednosti.

PERIOD IZMEĐU DVA RATA

Nepriznat je period kao stilska epoha u graditeljstvu, s obzirom da počeci arhitekture moderne nisu uzeli maha.

Graditelji objekata nastalih u ovom periodu i po red primene ova tri elementa arhitektonskog jezika rado se osvrću na prošlost primenjujući stilizovani ukras. Po ovom pristupu bliski su im i današnji graditelji u duhu tzv. *postmoderne*.

POSLERATNI PERIOD

Promene društveno-ekonomskih odnosa odrazile su se i na graditeljstvu.

U periodu do 60-ih godina na spratnim objektima, ako su se uopšte i gradili, strani su element balkon erker ili lođa. Tek su u poslednjim decenijama ponovo prisutni u graditeljstvu.

Promena tehnologije građenja pojavom industrijske i stambene izgradnje odrazila se i na oblikovanju objekata. Balkoni, erkeri i lođe multipliciranjem u visine izgubili su svoju namenu i primarnu funkciju povezivanja spoljašnjeg s unutrašnjim prostorom — čoveka sa njegovim okruženjem. Na taj način u izvesnom smislu postali su vlastita protivurečenost. Na objektima javnih funkcija, ako se oni uopšte i grade, ova tri elementa arhitektonskog jezika nisu po pravilu prisutna.

Noseći sve suprotnosti u sebi, njihovi oblici od davnina pa sve do danas u gradu čine izuzetnu baštinu arhitektonsko-urbanističkog oblikovanja prostora, vidno beležeći sve faze prerastanja varošice u grad, ne samo u estetskom već i društveno-ekonomskom smislu.

Specificity of this architecture lies in readiness of a small provincial community to accept simultaneous existence of historical styles, current tendencies expressed in the construction of Secession, and elements of avant-garde European architecture of cubism.

Ibrahim Krzović

MODERNIST FORMS IN THE ARCHITECTURE
OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AT THE
TURNING OF CENTURIES

First forms of modernism in the architecture of Bosnia and Herzegovina appeared with the advent of Secession towards the end of the 19th century, in the works of Josip Vancaš, an architect (the house of Ješua and Moica Salom in Sarajevo, designed in 1897). From 1900, rich floral forms began to appear on the fronts of representative residential and business buildings (e.g., Ješua Salom palace by J. Vancaš, 1901, Vasilikija Petrović's house by Rudolf Tönniesaiž, both in Sarajevo; Serbian Primary School in Mostar, by Đorđe Knežić, 1908).

In the phase of afflorescence of Secessionist floral forms, from 1903 a new trend in facade decoration appeared, first by geometric figures enriching the lower parts of the facades, followed by geometric concepts covering the entire front and permeating the whole building, thus fortelling modern architecture (E. Volkert's palace by R. Tönniesaiž, 1911; the Racher Palace by Karl Kneschaurehalz, 1913; Fire Station by Josip Pospišil, 1912, all in Sarajevo). A specific result of Secession in Bosnia and Herzegovina was an attempt at creating a Bosnian style (buildings of the National Bank offices in Bosnia and Herzegovina by J. Vancaš, 1908).

Željko Sušek

SECESSION IN SISAK

Observing great museum projects — exhibitions dedicated to Secession, the author tried, taking one city, first of all its architecture but also its social totality, to determine the presence of this style in its »other extreme«, far from European centers, where Secession had a »petty bourgeois« rather than elite character. Therefore, the study was directed toward quantitative methods and assessment of time extension of this stylistic pattern rather than toward the concentration of its values. Secession was found to have been present for more than three decades, to be continued as a specific provincial architecture. Even the most trifling handicraft products appear to bear secessionist sensitivity presenting specific secessionist proportionality, thus confirming the creative contribution of the local environment being superimposed over the imported ideas.

Antun Rudinski

SUN PARLOR, BALCONY AND LOUNGE — ELEMENTS
OF ARCHITECTURAL LANGUAGE IN THE BUILDING
CONSTRUCTION IN SUBOTICA DURING THE 1880—1980
PERIOD

It appears to be extremely interesting to follow stylistic epochs by observing a single architectural element prominently expressed on building structures. Functionally and

constructionally, sun parlors, balconies and lounges are identical architectural elements. Lexical explanations are not absolutely clear and comprehensive when defining this synonymity. In architectural plans, the basic and common feature of these three elements is — providing connection between the inner and outer space, and vice versa.

Over a 100-year period, in their endeavors to make the facade cover-up a dynamic space structure, authentic architects have created innumerable variants of this single architectural element, witnessing the age of their construction by mere accentuation on the building as a whole.

Liljana Hristova

VISUAL ARTS IN BITOLA, 1880-1918

In the second half of the 19th century, Bitola was a significant economic, cultural, military-strategic and political center in Balkan, with an autochthonous character in terms of history, architecture, visual arts and esthetics. From the architectural point of view, buildings of the so-called Balkan folk architecture and of the so-called Solun type architecture were present. Influences of the West European eclecticism and of other neo-styles penetrated indirectly, via Solun.

Besides the Byzantinian concept, Russian influences were also taken over in painting. Realism was adopted as a method to eliminate the religious iconographic feature from the art.

After Balkan Wars (1913), the significance of Bitola declined rapidly, and after 1918 it has almost completely lost its previously outstanding cultural and social place.

Ida Tomše

INSTITUTIONALIZATION OF THE SLOVENE
VISUAL ART DURING THE 1900-1941 PERIOD

The Slovene nation entered the European history as a »small nation« having previously constituted part of the »foreign« empire. In Slovenia, culture had for centuries been identified with art, which actually represented its most significant and almost only section; under such historical and social circumstances, the art overgrew its fundamental function and acquired certain ideological, i. e. political identification. Thus, the art had to accomplish the complex role of national consciousness, politics, science, etc. In this paper, an attempt is made to elucidate the establishment of our institutions in the field of visual arts, thereby referring to institutionalization in a broad sense, i. e. not only organization of institutions but also of various societies, programs, exhibitions, some epoch-making publication, etc. A myth on the national-liberation role of culture, which appears to be a specific feature of the Slovene culture, also includes problems related to the institutional level of visual art production, therefore having fortified national emancipation.

Vera Kružić Uchytíl

INITIAL PRESENTATIONS OF CROATIAN ARTISTS ON
THE INTERNATIONAL ARTISTIC SCENE IN
THE 1896—1903 PERIOD

Numerous citations from the criticisms published abroad are used to illustrate the great success of Bukovac's